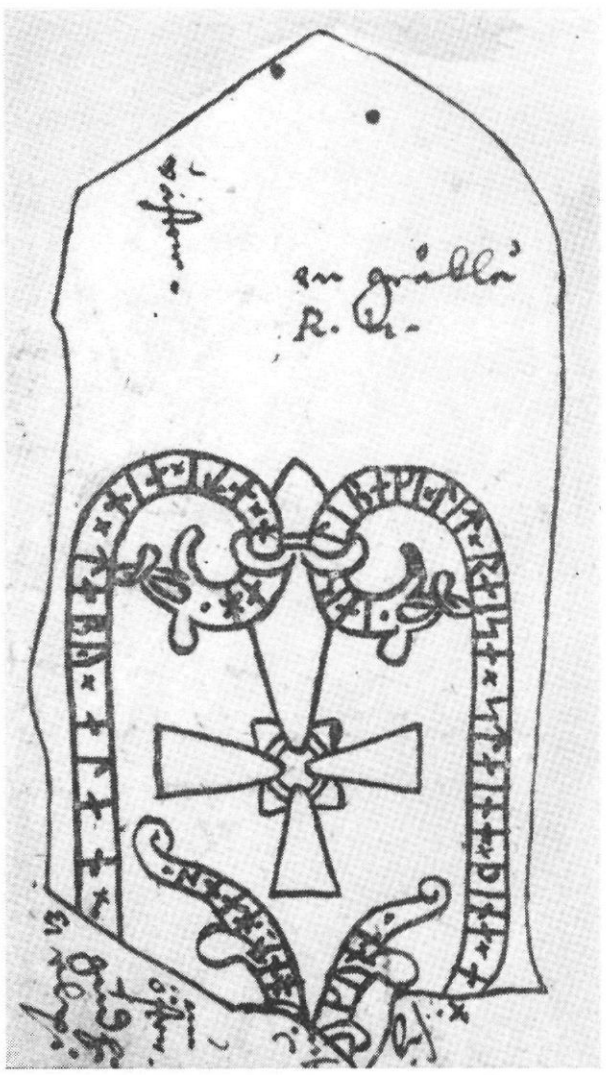

Fig. 206. U 212. Vallentuna kyrka.
Efter teckning av Aschaneus.

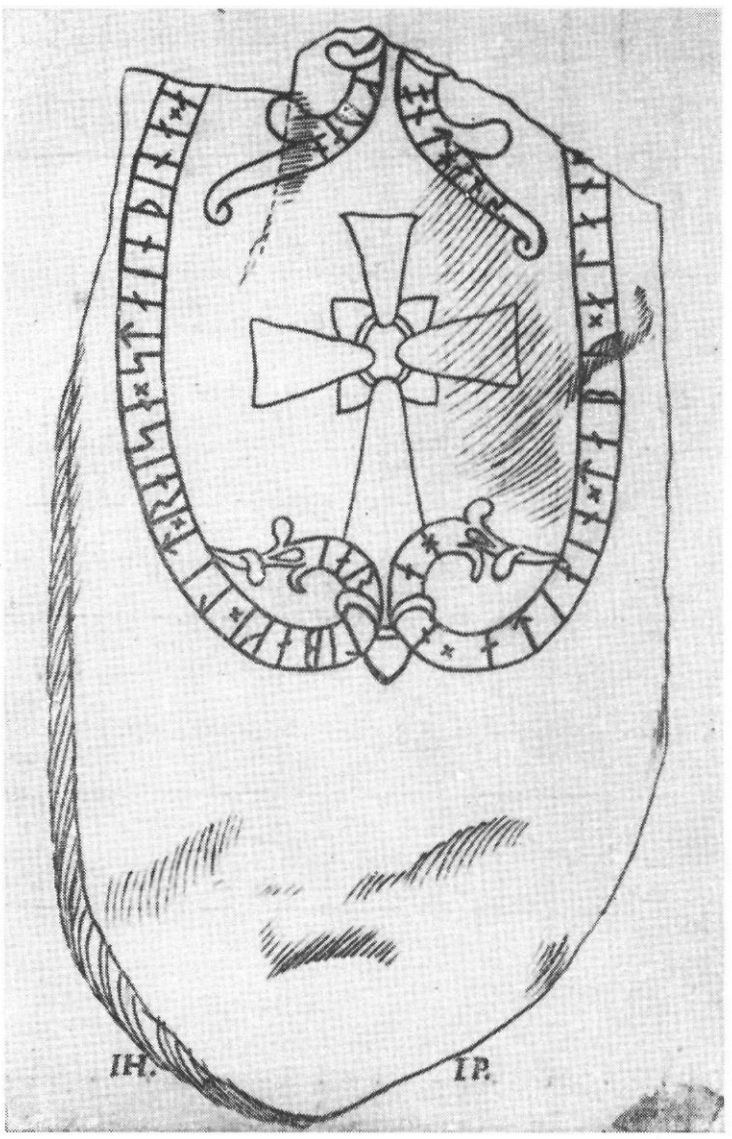

Fig. 207. U 212. Vallentuna kyrka.
Efter teckning av Peringskiöld.

212. Vallentuna kyrka.

Pl. 133, 134.

Litteratur: B 60, L 445. J. Bureus, F a 6 s. 87 n:r 198 (Bureus' egen uppteckning), s. 105 n:r 58 (Aschaneus), s. 141 n:r 27 (Axehielm), s. 170 n:r 36 (Rhezelius), F a 5 n:r 437, F a 1 s. 98, F a 13 s. 235, F a 14 s. 80; M. Aschaneus, F b 18 s. 15 f., F b 12; J. Hadorph, Resejournal (i Peringskiölds Monumenta 3); J. Peringskiöld, F l 5: 1 n:r 13, Monumenta 3, bl. 156; O. Celsius, SR 1, s. 152, 2, s. 600, Acta Literaria Sueciæ 2 (1725—29), s. 279; N. R. Brocman, Sagan om Ingwar Widtfarne (1762), s. 107; R. Dybeck, Berättelse för år 1859 (ATA), Vallentuna sn, 1860 (ATA); UFT h. 3 (1873), s. 81; Upsala Nya Tidning $^{1}/_{9}$ 1905; E. Brate, Anteckningar 1908 (ATA), Sverges runinskrifter (1922), s. 120; O. von Friesen, Brev till Riksantikvarien $^{30}/_{8}$ 1905 (ATA), Upplands runstenar (1913), s. 16, 51 f.; S. Lindqvist, Jarlabankesläktens minnesmärken (i: Nordiska arkeologmötet 1922), s. 131; Hans Brix, Studier i nordisk Runemagi (1928), s. 46; Erik Moltke o. Lis Jacobsen, Troldtal (i: Tilskueren, Kbhvn 1928, I, s. 167); Lis Jacobsen, Eggjumstenen, s. 78 f.; DR sp. 990.

Äldre avbildningar: M. Aschaneus, teckning (F b 18); Peringskiöld, teckning (i F l 5: 1), träsnitt (i F l 5:1, Peringskiölds Monumenta och B 60); Brate foto 1908 (ATA); von Friesen foto (a. a.).

Runstenen står på kyrkogården, 6,5 m. S om kyrkan, på den plats, där vapenhuset har stått. Runstenen har legat som tröskel i vapenhuset, och när detta revs — efter åskeld 1856 — doldes stenen. Detta är förklaringen till att Dybeck ej kunde finna den vid sitt besök sommaren 1859, trots att han då varit »mest sysselsatt» med Vallentuna socken: »Liljegr. 445—46 och 47 funnos icke». —

Året därpå skriver Dybeck (»Vallentuna sn», 1860): »alla runstenar i och vid kyrkan, med undantag af knutstenarne å tornet, vid sista reparationen för två år sedan förstörde.»

Runstenen återupptäcktes våren 1905, då man var sysselsatt med att gräva barngravar invid södra kyrkoväggen. Den restes samma år på fyndplatsen. Då baksidan kom i dagen, upptäcktes, att också den bar en runinskrift (B). Framsidans inskrift (A) var känd redan av Bureus, som anger stenens plats vara »utan för kyrkiedören». Axehielm antecknar: »Vthan för Walentuna wakenhuus dör», och liknande uppgifter lämna Rhezelius, Aschaneus, Hadorph (»Resejournal»), Peringskiöld och Celsius.

Ljusgrå granit. (Aschaneus anmärker på sin teckning: »en gråblå R. ᛋ.) Höjd (över markytan) 1,88 m., bredd (nedtill) 1,62 m. Framsidan är sliten genom nötning av kyrkobesökarna, medan baksidans yta är skrovlig och har en mörkare färgton. Toppen är avslagen, varigenom av A-inskriften 16 runor ha gått förlorade. B-ristningen har ej nått så högt upp på stenen, varför där ingen runa helt har förlorats genom denna skada. En spricka, som lodrätt går igenom stenen, fanns tydligen redan på 1600-talet. Sprickan kittades igen år 1928. På det hela taget äro inskrifterna annars väl bevarade, även om ristningslinjerna på A-sidan genom nötningen ha blivit mycket grunda.

Inskrift A:

× **iarlibaki** × **lit** × **raisa** × **stan** + **þina** × **a . . . kuan** + **han** × **ati** **ain** × **tabu** × **alan** × **- . . . ont** **hans** +
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

Inskrift B:

× **iarlabaki** × **lit** **raisa** × **stain** × **þin - at** **sik** × **kuikuan** × **auk** × **þinkstaþ** × **þina** × **karþi** + **auk** × **ain** **ati** +
60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120

alt **hu - ṭari** × **þita** +
125 130 135

A: *Jarlabanki let ræisa stæin þenna a[t sik kvi]kvan. Hann atti æinn Tæby allan. [Guð hialpi] and hans.*

B: *Jarlabanki let ræisa stæin þenna at sik kvikvan, ok þingstað þenna gærði, ok æinn atti alt hundari þetta.*

A: »Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde. Han ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans själ.»

B: »Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde, och han gjorde denna tingsplats, och ensam ägde han hela detta hundare.»

Till läsningen: 5 **i** är säkert; efter 21 **n** är ett sk av intresse: dess tvärarmar äro horisontella, och det är större och, i mitten, något djupare än övriga sk. Ovanför korsets skärningspunkt går en grund stapel upp till ramlinjen. Korsets egendomliga form hänger säkerligen ihop med att ristaren glömt ett **i** i föregående ord (**stan**). Han har sannolikt velat rista **stain** men av förbiseende kommit att hugga bistaven för **n** på en orätt huvudstav. Det enklaste sättet att rätta felet var att förvandla den sista huvudstaven till skiljetecken. 26 **a** är säkert; efter 30 **n** är sk svagt; efter 47 **n** ett tydligt sk i brottets kant, och därefter kan man iakttaga ett centimeterlångt stycke av en hst vid övre ramlinjen. Efter 80 **n** är ytan skadad, varigenom en runa och ett sk gått förlorade; nedre delen av hst i 88 **u** lätt skadad. 127 **u**, 128 **n** och 129 **t** ha förlorat de nedre delarna. Av 128 **n** återstår endast hst ovanför bst, av vilken intet bevarats. Sk vid inskriftens slut lätt skadat.

Bureus: Runan 5 är rättad från **a** till **i**; runorna 27—30 och 48—55 ha ej iakttagits. Sk äro ofta förbisedda. — Axehielm: Sk framför 1 **i** saknas; 5 **a**; 21 **i**; sk efter 21 **n** uppfattas

som ett **n**, varefter ett sk tillfogas (**stain**×). Sk efter 36 **i**; sk efter 43 **u** saknas men ett sk tillägges däremot efter 51 **t**. — Rhezelius: Sk före 1 **i** saknas; Runorna 18—21 läsas **staina**+; sk efter 36 **i** och efter 51 **t**. — Aschaneus: Runorna 18—21 läsas **staina**×; (det sista a:et har bst vinkelrätt mot hst); 29 **n**; sk efter 36 **i**; 43 **y**. — Hadorph och Peringskiöld: sk före 1 **i** saknas; 21 **i**; följande sk som **n**; sk saknas efter 30 **n**, 47 **n** och 55 **s**. — Celsius: sk före 1 **i** saknas; ovanför 5 **i** skriver han »Sic». Sk saknas efter 30 **n**, efter 47 **n** och efter 55 **s**. — Brate: Runorna 18—21 läsas **stain**, och det följande sk saknas; sk efter 30 **n** saknas: det korta stycket av runan 48 har ej observerats (ej heller av någon läsare före Brate); sk efter 55 **s** saknas.

Det framgår tydligt, att A-ristningen redan på 1600-talet varit hårt sliten. O. Celsius, som läser inskriften den 3 juni 1727, är den ende i äldre tid, som har lyckats läsa runorna 18—21 så som de sannolikt skola uppfattas. I ordförbindelsen **at sik** och **ain ati** saknas sk, vilket är regel, jfr U 127, 164, 165 och 261. I detta enkla förhållande har emellertid en forskare nyligen velat se en genomtänkt beräkning. Den danske litteraturhistorikern Hans Brix behandlar B-inskriften i sina *Studier i nordisk Runemagi*, s. 46. Han påpekar där: »De enkelte Led af Indskriften har henholdsvis 8 og 4 og 6 Ord. Runetallene er for disse tre Grupper 38+20+23. Dette giver ialt 81 Runer, hvilket maaske er Gækketal; man havde ventet Tallet 80. Fradrages imidlertid Rejserens Navn (**iarlabaki**) 9 Runer, faas Tallet 72. Stenen har i alt vistnok haft 15 Kors som Skilletegn. Lægges dette Tal til Runetallet 81, fremkommer det magiske Tal **96**.» Beräkningen av dessa talvärden bygger otvivelaktigt på rena tillfälligheter och överhuvudtaget kan sägas, att Brix med orätt hävdar »Talberegningers Tilstedeværelse ogsaa i almindelige berettende Indskrifter.» (Jfr Erik Moltke o. Lis Jacobsen, *Troldtal*, s. 155 f. och Lis Jacobsen, *Eggjumstenen*, s. 78 f.)

De partier av inskriften, som ha gått förlorade genom att toppen slagits av, kunna med full säkerhet utfyllas, vilket f. ö. redan Aschaneus gjorde. Dessutom anmärker han vid sidan av sin teckning: »Maken mot dänna sten, mäd slijk fijgur fins i Fredstad K. mur.» Aschaneus syftar på den numera icke tillgängliga Jarlabankestenen U 261.

Om *Jarlabanke* se U 142. Om *Täby* se O. v. Friesen i *Namn och Bygd* 18 (1930), s. 93, och E. Hellquist, *De svenska ortnamnen på -by* (1919), s. 28. Om Jarlabankeinskrifternas enformighet se U 164 och 165 (s. 248) och om ordföljden U 127.

Ristningen B lämnar ju i sin senare hälft två märkliga upplysningar. Redan 1905 diskuterar v. Friesen i en artikel i *Upsala Nya Tidning* (signerad Fr.) med anledning av upptäckten, att stenen hade ristning även på baksidan, innebörden i inskriftens *hundari*.

»Täby låg i gammal tid i Valenda, d. v. s. Vallentuna, hundare, och det måste vara detta, som här åsyftas, ett antagande, som bekräftas däraf, att Jarlabanke och anhöriga till honom vid hundarets gamla nordgräns — Hargs kvarn — på betydligt afstånd från släktens stamhåll Täby låtit utföra minnesristningar öfver nära fränder. Den nya inskriften styrker sålunda tillvaron redan i 1000-talets Upland af en jorddrott, hvars egendomar i ytvidd synas ha öfverträffat äfven våra största nutida jordagods. Visserligen omfattade Vallentuna härad kanske icke på denna tid fullt samma område som några århundraden senare — under unionstiden —, då dit hörde ej mindre än åtta kyrksocknar, men det har varit betydande nog, då det ungefärligen utgjort, åtminstone med hänsyn till den odlade jordens värde om också icke i ytvidd, en åttondel af hela det gamla Attundaland — Uplands sydligaste härader.» I *Upplands runstenar* (1913, s. 52 f.) tager v. Friesen åter upp frågan, vilket hundare som åsyftas. Om diskussionen se U 142, s. 212 f. Säkerligen bör inskriftens sista mening *ok æinn atti alt hundari þetta* ses i samband med det omedelbart förut lämnade meddelandet *ok þingstað þenna gærði*.

I den ovan citerade tidningsartikeln i *Upsala Nya Tidning* kommer v. Friesen också in på frågan om inskriftens *þingstaðr*. »Ordet *tingstad*, som i urkunden nämnes, betyder *tingställe*. Troligen få vi dock icke uppfatta inskriften så, som om Jarlabanke lät iordningsställa en tings-

plats åt det hundare, hvars jord han ägde.» v. Friesen hänvisar till Bällsta-stenarna »hvilkas sammanhängande inskrift omtalar, att tre bröder till minne af sin fader Ulf läto på platsen göra en 'tingstad'. Härmed åsyftas tydligen en präktig fyrkantig stensättning, som ligger omedelbart intill runstenarna», och därav drager v. Friesen den slutsatsen, att *þingstaðr* också kan ha betydelsen »stensättning af viss form, som erinrade om det inhägnade, fredlysta tingsställets. — Hvar Jarlabankes omtalade stensättning varit anbrakt, veta vi icke, då stenen säkerligen redan under medeltiden blef förd från sin ursprungliga plats för att tjäna som dörrhäll framför kyrkans vapenhus.» — Denna uppfattning har v. Friesen lämnat, när han nästa gång uttalar sig i frågan. Han framhåller (*Upplands runstenar*, s. 53 f.), att »då tingsplatsen omtalas i samband med hundaret, bör det tydligen vara dettas tingsplats som åsyftas. Som sådan har i gammal tid tjänstgjort ett ställe midt i häradet, nv. om Vallentuna kyrka vid skälet mellan vägarna till Lindö gård och Hammarby kyrka, hvilket ställe år 1906 ännu af gamle dödgräfvaren Lund i Vallentuna kallades Tingsvåll, sannolikt samma plats, som av Salvius i hans Upplandsbeskrifning kallas Tingsvall. Man kan invända, att då stenen är använd vid kyrkans byggande och dit tagen från annan ort, man icke kan veta, att det varit Vallentuna tingsplats som åsyftas. Det må emellertid erinras om, att stenen måste ha stått inom det område, där de öfriga Jarlabankestenarna äro lokaliserade, men detta område är nuvarande Vallentuna härad och Täby socken. Nu räknades under senare medeltiden Täby s:n till Vallentuna härad. Alltså måste det i hvarje fall vara dess tingsplats som åsyftas. Här på Tingsvåll, som Jarlabanke iordningställt, reste han ock en sten, som vittnade om hans rikedom och om det gagn han gjort det allmänna.» Det ställe hos Salvius, som v. Friesen åsyftar, lyder: »Likaledes är ock i denna Socken et ställe med Stenar omlagt, som kalles Tingsval; emedan der fordom blifvit Ting hållit under bar Himmel. Nu skal Vallentuna Härads afrättsplats vara på samma ställe.»

En annan uppfattning om tingsplatsens läge uttalar S. Lindqvist. Han menar, att den »rimligtvis» har legat »på samma plats, där senare Vallentuna kyrka byggdes. Invid denna häradskyrka hölls i varje fall ting år 1431» (jfr Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl. 1911, s. 369 not 4). Vid Bällsta, 2 km. SSV om Vallentuna kyrka, ligger emellertid en gammal tingsplats, enligt runstenarnas vittnesbörd anlagd av tre söner till Ulv i Skålhamra. Den släkten har säkerligen varit mäktig, före Jarlabanke troligen traktens inflytelserikaste släkt. Bällsta-stenarna torde vara högst en mansålder äldre än U 212, och det förefaller naturligt, att Jarlabanke av personliga skäl har iordningställt den nya tingsplatsen, som icke var knuten till Skålhamrasläkten. »Man kan lätt tänka sig, att den skrytsamme och om sitt eget eftermäle så angelägne Jarlabanke ej med blida ögon kunde betrakta detta monument och läsa dess utmanande inskrift. Vad var naturligare för honom än att ersätta den vid Bällsta inrättade tingsplatsen med ännu en ny» . . .

Bällsta tingsplats skulle då endast ha varit i bruk under en mansålder. På gamla kartor har tyvärr ännu ej namnet *Tingsvåll* kunnat återfinnas. I en urkund från 1354 (*SD* 6, s. 505 avskr.) omtalas »prætorium apud Guldbro in Valendahundare». I *Ransakningarna* meddelas (under Fresta sn), att »Hoos LänsMannen i Odenslunda finnes 2ne åldrige Bref om några Hundrade åhr opå Tingz Platzen i Häradet som då skulle wara wijdh Gulebroo der nu ähr Rätteplatzen». I närheten av Gullbron på Lindö ägor har sålunda under medeltiden Vallentuna hundaresting hållits. Sannolikt är det samma plats NV om Vallentuna kyrka, vid vägskälet mellan häradsvägen västerut till Fresta och Hammarby och vägen till Lindö, som år 1904 för v. Friesen utpekats såsom Tingsvåll. Det förefaller troligt, att det var på detta ställe, som Jarlabanke en gång har låtit iordningställa tingsplats. Till denna förde västerifrån över Gullbron vägen från hundarets västliga delar, och här vid denna bro ha 3 runstenar (U 236—238) och en sten utan ristning stått resta. Ett par hundra meter Ö om Gullbron har vid denna viktiga väg sannolikt ännu ett runstensmonument funnits (U 239).